

ČESKÁ FILOSOFIE, WITTGENSTEIN A UMĚLÁ INTELIGENCE

Rozhovor Davida Rozena s Jakubem Máchou

David Rožen: Za poslední dekádu se v této rubrice objevovaly převážně rozhovory se zahraničními filozofy a v ojedinělých případech, kdy byl dán prostor české filozofické scéně, se jednalo o významné a místnímu publiku dobře známé filozofy, kteří vystudovali ještě za minulého režimu; konkrétně o Ladislava Hejdlánka (Reflexe, 50) a Filipa Karfíka (Reflexe, 58). Redakce Reflexe se proto rozhodla doplnit paletu dotazovaných osob také o významné reprezentanty mladší generace českých filozofů, kteří vystudovali a započali svou kariéru až po sametové revoluci, aby tak české filozofické veřejnosti představila jejich výzkum, ale i pohled na to, co to vlastně znamená praktikovat dnes filozofii. S těmito intencemi vznikl nedávný rozhovor s Kamilou Pacovskou a Ondřejem Švecem Lesky a bídy české filozofie (Reflexe, 61), jehož tématem byla specifika české filozofie. V tomto kontextu si redakce dovolila požádat o rozhovor také Vás jakožto dalšího úspěšného představitele této posametové generace českých filozofů, který má bohaté zkušenosti s lokálním, ale i zahraničním filozofickým prostředím.

Pro čtenáře stručně shrnu, že jste získal doktorát z filozofie v Hannoveru, svou habilitaci jste psal ve Wittgensteinově archivu v Bergenu a působil jste jako hostující profesor na universitě Boğaziçi v Istanbulu. Jste velice aktivní, co se týče účasti na zahraničních konferencích (ale i jejich organizace), a v neposlední řadě za sebou máte desítky převážně anglicky či německy psaných odborných publikací, z nichž mnohé vyšly u prestižních světových nakladatelů. Vaši almou mater ale zůstává Masarykova univerzita v Brně, kde jste absolvoval pregraduální studium, habilitoval se, získal profesuru a kde již 14 let působíte jako vyučující a badatel.

To mě po této dlouhé kontextualizaci přivádí k formulaci úvodní otázky. Dříve než se dostaneme k Vašemu výzkumu, bych chtěl volně navázat na zmiňovaný rozhovor a zeptat se Vás, zda vnímáte nějaké významné rozdíly ve filozofické praxi v Česku a v zahraničí. Máme zde nějaká specifika?

Jakub Mácha: Asi nejsem odborník na českou filosofii, protože většina mé filosofické produkce je v angličtině a v němčině. Mé české texty jsou převážně výukového či přehledového charakteru. Česky se ve filosofii příliš nevyjadřuji, což má dva důvody. Jedním je, že prostřednictvím světových jazyků chci komunikovat s širším okruhem lidí. Druhý, možná trochu specifický důvod je, že psaní v jazycích, které nejsou mé rodné, mi dává jistý odstup od toho, co píšu. V angličtině se zamýšlím nad každým slovem, mám nad psáním větší kontrolu a mohu každou formulaci jakoby více vyšroubovat. Kdybych psal česky, formulují se věty jakoby samy. Myslím ale, že k filosofickým textům patří vědomá reflexe toho, co člověk přesně píše, včetně toho, jaká volí slova a větné konstrukce. Proto se tolik nevěnuji filosofii v češtině.

Pokud ale definujeme českou filosofii jako filosofii praktikovanou na našem teritoriu, tak v tomto smyslu se samozřejmě české filosofii věnuji. Vidím v této praxi spíše určité institucionální rozdíly oproti zahraničí. Marketizace akademického světa tu není tak pokročilá jako ve Spojených státech nebo v Anglii. To dává českým filosofům více prostoru: nemusí se příliš obávat o svoje smlouvy, nemusí se bát, že nesplní nějaké kritérium – ať už výukové nebo publikační –, a ztratí práci, nemusí se ucházet v desítkách konkurzů, než dostanou místo. Ale na druhou stranu tento dárek, toto lokální specifikum, které je ještě pokračováním zvyků či tradic z minula, v sobě skýtá nebezpečí, že lidé se nemusí příliš snažit, respektive systém je nenutí, aby se opravdu snažili být konkurenceschopní ve světovém měřítku.

Už samo slovo „konkurenceschopnost“ je vypůjčené z obchodní terminologie a samotná snaha být konkurenceschopní přichází do filosofie zvenčí a nemusí jí být vlastní. Můžeme se zamyslet na tím, jestli je to dobrá, či špatná vlastnost. Kdybychom řekli o spisovatelích či básnících, že mají být konkurenceschopní, bylo by to asi nevhodné kritérium. Mají být dobří, ale ne konkurenceschopní – nemají se prosazovat vůči někomu jinému. Právě konkurenceschopnost je něco, co v české filosofii vidím v menší míře.

D. R.: Asi bych souhlasil, že tlak na „konkurenceschopnost“, ať už se tím myslí cokoli, není v našem filosofickém prostředí ještě tak extrémní, jako je tomu v některých jiných zemích. Nicméně český akademik – tedy až na výjimky, které mají pro zásluhy či pro známosti své místo jisté – je stále více tlačěn k tomu, aby takřkajíc „obstál v podmínkách zahraniční konkurence“, a nepodrobí-li se tomu, jen těžko někde získá či si udrží úvazek. Můžeme se samozřejmě bavit o tom, zda a popřípadě v jakém

ohledu je to dobrý trend, ale nelze, myslím, popřít, že česká akademická obec tímto směrem míří.

J. M.: Tady bych chtěl rozlišit myšlenkovou výměnu s okolním světem, která má jistě pozitivní efekty, od nekritického přijímání obchodních modelů nebo forem filosofování, které tyto obchodní modely diktují. Budu to ilustrovat na jednom případě. Pokud se něco publikuje v lokálním kontextu, není to příliš ovlivněno obchodními praktikami velkých nakladatelství. Ve filosofii je to vidět zcela zřejmě. Publikace, které vycházejí u nás, bývají většinou placené z grantů a zájmy lokálních nakladatelů zde hrají jen velmi malou roli. Oproti tomu když se někdo snaží publikovat ve velkých světových nakladatelstvích, je to jistě ovlivněno jejich obchodními zájmy: tato nakladatelství ve výrazné míře ovlivňují akademickou produkci. Projevuje se to v tom, jaké vznikají knížky, jak vypadají a na koho jsou zacílené. Záleží také na tom, jakou cenovou politiku zahraniční nakladatelství zastávají. Není to zrovna pozitivní jev a od toho jsme tady zatím uchráněni. A to vidím spíše jako něco, co bychom si mohli chtít udržet.

D. R.: Je zřejmé, že mnohé na zisk orientované praktiky velkých zahraničních nakladatelství akademickému prostředí spíše škodí než pomáhají. Přesto v českém filosofickém prostředí pozoruji tendenci se jim přizpůsobovat. To souvisí se zmiňovanou konkurenceschopností: aby člověk obstál, je třeba publikovat v uznávaných odborných časopisech a nakladatelstvích, a hlavně ve velkém množství. Opravdu si myslíte, že je možné tomuto tlaku nějak uniknout?

J. M.: Záleží na tom, jak si nastavíme hodnocení. Už deset let tady existuje druhý pilíř hodnocení, v němž nehraje roli, ani v jakém jazyce je daná práce publikována, ani prestiž časopisu či nakladatelství, ve kterém vyšla, ale pouze kvalita práce samé. A to je myslím dobrý přístup. Teď se to bude rozšiřovat a má se do toho zapojovat stále více hodnotitelů, což považuji za vývoj pozitivním směrem. Lidé, kteří hodnotí a financují vědecký provoz, by se měli zamyslet nad tím, že není nutné odevzdávat veřejné peníze velkým nadnárodním konglomerátům jenom proto, aby někomu vydaly knížku. Přijde mi, že už si to mnozí, nejen v naší zemi, uvědomují: není vhodné orientovat se podle těchto velkých zahraničních konglomerátů, jejichž cílem je jen a pouze zisk.

D. R.: S důrazem na kvalitu souhlasím, nejspíš by se na tom shodla celá akademická obec: to, o co běží, má být kvalita práce v kontrastu vůči její kvantitě. Ale otázka právě je, jak tuto kvalitu hodnotit. A ten dnes dominantní model založený na ratingích časopisů a prestiži nakladatelství je právě určitou odpovědí na tuto otázku. Je to model hodnocení vědy, který upřednostňuje jedna kritéria na úkor jiných, což je ve vztahu k různým vědním oborům adekvátní v rozdílné míře. Každopádně s důrazem na objektivitu hodnocení výstupů lze obecně souhlasit a upřímně řečeno si moc nedovedu představit, jak by jí mohlo být dosaženo, kdybychom psali česky či slovensky a publikovali u lokálních nakladatelů. Přece jen náš filosofický rybníček je poměrně malý a v rámci určité odborné specializace se badatelé většinou navzájem znají, což ona hodnocení chtě nechtě zkresluje.

J. M.: Ano, hodnotitel zná autora hodnocené práce, ale ne naopak: sám hodnotitel veřejný není. Řešením tohoto problému by bylo zapojit do tohoto hodnocení i zahraniční experty.

D. R.: Ti ale neumí česky ani slovensky.

J. M.: V tom nevidím zásadní problém. Za poslední rok udělaly překladače řízené umělou inteligencí velký pokrok, takže si dovedu představit, že v budoucnu bude každý psát jazykem, který si zvolí. A pak bude daná práce publikována v několika verzích, které mohou být i autorizovány. Ten, kdo si ji bude chtít přečíst třeba v indonézštině, si jednoduše vygeneruje verzi ve vlastním jazyce. Již dnes, když zadám umělé inteligenci, aby přeložila část *Kritiky čistého rozumu*, a upřesním, jak má překládat určitou terminologii, zvládá to skoro perfektně. Dá-li se takto přeložit Kant, proč by se tak nedaly překládat běžné práce, které nemají zdaleka tak složitou větnou strukturu. Takže problém, že každý píše v jiném jazyce, vidím jako velmi brzo překonatelný. Stále budou existovat překladače: myslím, že bude ještě hodně dlouho trvat, než je umělá inteligence zvládne nahradit. Ale takhle pracovně si přeložit článek, abych ho mohl posoudit a napsat jednoduché hodnocení, je možné již dnes. Nic tedy nebrání tomu, aby většinu hodnotitelů tvořili zahraniční experti, což by problém malého rybníčku vyřešilo.

D. R.: To je zajímavá představa. Fungovat by to mohlo, ale těžko říct, zda bude vůle prosadit podobný – administrativně jistě náročný – model. Když už jsme u otázek systémového charakteru, chtěl bych obrátit naši diskusi

k aktuální problematice, která s hodnocením vědy souvisí, a tou je financování, respektive podfinancování českého vysokého školství. Zajímalo by mě, v čem vidíte řešení současné tristní finanční situace filosofických a dalších humanitních fakult, na které – jak to nedávno akcentovala iniciativa Hodina pravdy – současný systém přerozdělování financí dopadá nejhůře, což mnohé akademiky nutí nabírat si další úvazky?

J. M.: To, co teď řeknu, bude znít kacířsky. Myslím, že české vysoké školství není podfinancované. Možná je problém v přerozdělování. Někde si ukrojí víc z koláče přírodovědné obory, jinde katolíci a jinde třeba myslivci. To si ale musí vyřešit školy samy. Dohodu považují za klíčovou, protože alternativou je přenechat to trhu. A to si snad z humanitních oborů nikdo nepřeje.

D. R.: Myslím, že je třeba rozlišovat dvě roviny: rovinu univerzitní a celostátní, tedy rovinu přerozdělování v rámci univerzit a rovinu, kde se rozhoduje o tom, kolik si ony univerzity budou přerozdělovat. Na univerzitní úrovni to někde funguje lépe a jinde hůře (například na Univerzitě Karlově je situace opravdu tristní), ale souhlasil bych s tím, že férovější dohoda v rámci univerzit je klíčová. Nicméně na celostátní rovině vidíme za poslední dekádu setrvalý pokles v tom, jaký podíl HDP je vynakládán na terciální vzdělávání. Ve srovnání se zeměmi OECD v tomto ukazateli nedosahujeme ani průměru. Proto si myslím, že je opravdu na místě mluvit o podfinancování českého vysokého školství.

J. M.: Na místě to možná je, když se takto srovnáváme, ale nepovažuji to za něco životně důležitého. Finance jsou jedním z mnoha srovnávacích kritérií. Kritérium je to jistě důležité, ale nechtěl bych jej stavět nade vše. Sám považuji za důležitější to, co bych pro nedostatek lepších termínů vyjádřil slovy jako „pohoda při práci“ či „mít klid na myšlení“. Jak si stojíme v tomto ohledu? Je možné to vůbec kvantifikovat? Vytvářet žebříčky univerzit podle tohoto kritéria nemá smysl, a přesto je alespoň pro mě toto kritérium nejdůležitější.

D. R.: Myslím, že v tom by s Vámi většina badatelů souhlasila. Ale když jsou finanční nouzí nuceni nabírat si další úvazky, tak se právě ta pohoda a klid jaksi vytrácí. Ale pojďme již uzavřít otázku specifik české filosofie a posuňme se k Vašemu odbornému působení.

Česká filosofická obec Vás zná převážně jako wittgensteinovského badatele. Pracoval jste ve Wittgensteinově archivu v Bergenu, publikujete

hlavně na témata spojená s jeho filosofií a jste velmi aktivní v mezinárodní wittgensteiniánské komunitě. Jen za minulý rok jste spoluorganizoval každoroční wittgensteiniánské symposium v Kirchbergu na téma platonismu a velkou konferenci Wittgenstein and Philosophy for the 21st Century v Praze. Mohl byste to trochu rozvést? Jak jste se vlastně dostal k Wittgensteinovi, jak to funguje v jeho archivu a jak byste zhodnotil ony dvě významné události minulého roku?

J. M.: K Wittgensteinovi jsem se dostal při studiu v Německu, když jsem psal svoji disertační práci o metafoře. Jako rámec jsem zkoušel Davidsonovu radikální interpretaci a ještě jiné fregovské směry, ale všechny mi připadaly pojmově příliš rigidní, než aby s jejich pomocí bylo možno fenomén metafory dobře interpretovat. To mě přivedlo k Wittgensteinovi.

Tady bych chtěl odbočit a poznamenat, že být považován výhradně za wittgensteinovského badatele je spíše prokletí. Nevidím nic kreativního na vršení dalších a dalších komentářů a interpretací. Pojmový a myšlenkový rámec každého velkého filosofa je však možné originálně zpracovat a rozvinout. Ale zpět k Wittgensteinovi.

Nějakou dobu jsem byl ve Wittgensteinově archivu v Bergenu. Je to trochu zvláštní archiv, protože v něm nemají žádné listiny ani rukopisy – je výhradně digitální. Tento archiv se stará o digitalizaci Wittgensteinova díla, která, jak se ukazuje, není úplně jednoduchá. Dochovaly se nám různé formy rukopisů, Wittgenstein měl texty někdy v desítkách variant, které jsou všelijak časově provázány a měly velmi různý vývoj. Wittgenstein se někdy vracel ke starším variantám téhož textu či téže věty. Takže zachytit tuto dynamiku digitálně není zcela jednoduché ani za použití pokročilých technik z oboru *digital humanities*. A také to vznáší filosofické otázky, například: Co je vlastně text? Je to ta jedna varianta, nebo je text ve všech těch různých variantách? Máme to zachovat v celé komplexitě, nebo si máme dovolit nějaká editorská rozhodnutí, jak daný text zachovat?

D. R.: To mě překvapuje. Já jsem s bergenským online archivem pracoval při psaní své diplomové práce, když jsem potřeboval prozkoumat všechny výskyty pojmu „Lebensformen“ a jejich širší kontext, ale měl jsem právě za to, že to, co jsem viděl nascanované, je v Bergenu uloženo fyzicky. Chápu to tedy správně, že Vy jste při svém pobytu ve Wittgensteinově archivu v Bergenu pracoval se stejnou online databází, kterou si kdokoli může otevřít kdekoli na světě?

J. M.: Ano, archiv je online přístupný pro každého. Asi tady narážíme na donedávna zaužívaný význam slova „archiv“ jako místa, kde je něco fyzicky uloženo. To už dnes není podstatné. Dnes je jedno, kde jsou dokumenty reálně uloženy. V případě Wittgensteina je jich asi nejvíce v Trinity College v Cambridge. V archivu nebude již nadále důležité, co se stane s materiální bází, ale spíše to, jak se tento materiál digitálně zpracuje.

D. R.: A byl byste schopen odhadnout, v jaké fázi procesu digitalizace v tuto chvíli Wittgensteinova pozůstalost je?

J. M.: Myslím, že to nikdy neskončí. Archiv se bude stále vyvíjet. V případě Wittgensteina je už digitalizováno všechno, co je známé. Jedná se přibližně o 20 000 stran. Teď je spíš důležité, jakým způsobem se to bude nadále vylepšovat. Dokumenty, které byly digitalizovány před několika dekádami, dnes již neodpovídají akademickým standardům, a tak je stále co dělat. Je to nekončící práce.

D. R.: Díky za zajímavý vhled do fungování archivu. A co ty wittgensteinánské konference?

J. M.: To, že jsem pořádal dvě konference asi měsíc po sobě, byla trochu náhoda. Vzniklo to tím, že byly mnohokrát odkládány kvůli pandemii. Kdybych dopředu věděl, že budu muset během tak krátké doby pořádat dvě takto velké konference, tak bych do toho nešel. I jedna byla až dost. Ale už se nedalo couvnout.

Konference v Kirchbergu se koná každý rok již od sedmdesátých let. Je zaměřená na mladé badatele – pokročilé magisterské studenty, doktorské studenty a začínající akademiky, kteří jsou tam společně s dvacítkou zkušenějších kolegů. Pokaždé je jiné téma, které je voleno tak, aby byl vidět kontrast mezi ním a Wittgensteinovým myšlením. Minulý rok byl tématem platonismus. A posledních asi osm let tomuto symposiu předchází letní škola pro asi čtyřicet studentů, kteří pak plynule pokračují na symposiu. Studenti dostávají kredity za letní školu, a ještě mohou mít příspěvek na konferenci. V předkonferenčním sborníku pak mnozí z nich uveřejní svou první zahraniční publikaci.

Výhoda těchto konferencí byla, že jsem se vůbec nemusel starat o financování. O to se postarala Rakouská wittgensteinovská společnost a já jsem ještě s kolegou Herbertem Hrachovcem měl zabezpečovat vědeckou část – čili starat se o to, které příspěvky budou přijaty, kdo

bude pozván, jak se udělá program a sborník. Žádné další administrativní věci jsme nemuseli řešit, protože na to má zmíněná wittgensteinovská společnost svůj aparát.

Podobně to bylo s konferencí pořádanou v září v Praze. To byla zvláštní konference, protože byla financována z velké části ze soukromých zdrojů. Byla to třetí konference v řadě pořádaná nadací Sekyra Foundation českého filantropa Luďka Sekyry. První se uskutečnila v Oxfordu ještě před pandemií. Tam jsme se pak dohodli s Luďkem Sekyrou, že uděláme další konference ve Vídni a v Praze. Vídeňská se uskutečnila online v průběhu pandemie a třetí konference proběhla letos. Měli jsme dvacet pět zvaných přednášejících a mnohem víc účastníků, takže myslím, že to byla povedená akce. Jsem velice vděčný Luďku Sekyrovici za to, že se pouští do podpory akademické filosofie. Člověk jeho formátu a postavení by si mohl koupit jachtu nebo letadlo. Ale on místo toho financuje filosofii, z čehož pro něho asi neplyne žádný přímý zisk. To je něco, nad čím bychom se mohli i do budoucna více zamýšlet. Vědu lze financovat nejen ze státních zdrojů, ale i ze soukromých. Když se tato spolupráce dobře nastaví, může to být přínosné pro všechny strany.

D. R.: A co je podle Vás ta Wittgensteinova filosofie pro 21. století, jak stálo v názvu pražské konference?

J. M.: Snažili jsme se, aby pozvaní mluvčí řekli něco k tomu, jak je Wittgensteinova filosofie relevantní pro současné filosofické trendy, tedy aby to nebyla čistá exegeze. Chtěli jsme, aby ukázali, že Wittgensteinův pojmový rámec nebo jeho myšlenky, případně jeho filosofická metoda jsou zajímavé pro současné filosofické směry. I když jsou některé z nich zcela odlišné od Wittgensteinova způsobu uvažování. Například dnes máme velký rozvoj umělé inteligence a pro pochopení toho, co se vlastně umělou inteligencí rozumí, je velice podnětná Wittgensteinova debata s Turingem. Mnozí lidé dnes říkají, že umělá inteligence už může projít Turingových testem, ale s tím by Wittgenstein nikdy nesouhlasil. Problém spočívá už v tom, jak je Turingův test postavený a s jakou definicí umělé inteligence pracuje. Každá umělá inteligence totiž následuje pravidla zcela mechanicky, a to je něco jiného, než co Wittgenstein chápal jako následování pravidel či jako racionalitu v širším kontextu. Tady vidím hlavní body zájmu, jak můžeme Wittgensteinovu filosofii aplikovat ve 21. století. Myslím, že se v tomto směru ještě dočkáme něčeho velkého.

D. R.: Posuňme se nyní k Vašemu výzkumu. Dvě hlavní oblasti Vašeho odborného zaměření jsou filosofie jazyka a německá klasická filosofie, obzvláště pak Wittgenstein a Hegel. Tyto dva filosofy také při zkoumání rozličných témat často propojujete: nedávno jste se stal jedním z editorů sborníku Wittgenstein and Hegel: Reevaluation of Difference. Dnes je toto propojení v analytické filosofii poměrně známé, asi hlavně díky působení Pirmina Stekeler-Weithofera a Roberta Brandoma či v českém prostředí Vojtěcha Kolmana. Ale nebývalo tomu tak vždy: minimálně ve svých počátcích byla analytická filosofie spíše antihegeliánská. Jaká byla Vaše cesta k propojení myšlenek těchto dvou filosofů a jaké souvislosti a odlišnosti v jejich způsobu uvažování Vám připadají filosoficky nejzajímavější?

J. M.: Je asi zřejmé, že Hegel a Wittgenstein jsou zcela rozdílní filosofové. Kdyby se setkali, patrně by si vůbec nerozuměli, nečetli by si vzájemně svá díla a nejspíš by jeden druhého odmítali. Ale řekl bych, že v každé filosofii je nějaké pravdivé jádro. To je vlastně Hegelova základní myšlenka o dějinách filosofie: pravda, historická i filosofická, je jedna a každá filosofie má svůj pravdivý aspekt, i když pouze částečný. A myslím si, že pravdivý aspekt u Hegela a u Wittgensteina se do jisté míry překrývají. Řekl bych, že toto pravdivé jádro spočívá v důrazu položeném na to, že u žádného pojmového vyjádření nebo pojmové difference nemůžeme zůstat, nýbrž musíme se podívat, za jakých podmínek tato difference vzniká – jako například mezi subjektem a objektem nebo vnitřním a vnějším, významem a referencí atd. Každá taková difference je nějakým způsobem podmíněna tím, jak jsme se k ní dostali a jakým způsobem se dá překonat. Hegel by řekl, že je to určitá syntéza. Ale nemusíme to chápat v těchto hegelovských pojmech, stačí jenom říct, že se nemáme nechat svést jazykem, ať už běžným, nebo filosofickým, k nějakému druhu myšlení. Pojmové rámce nám v něčem pomáhají, ale v něčem nás také mohou svést na scestí. To je myslím základní myšlenka, kterou nalézáme u Hegela i u Wittgensteina.

Na druhou stranu bych tento dlouhodobý projekt, kterému se věnuje mnoho lidí, nechtěl úplně přeceňovat. V poslední době mám pocit, že vše významné již bylo řečeno, a alespoň já za sebe k tomu už nemám co dodat.

D. R.: Rozumím, podívejme se tedy nyní blíže na Wittgensteina. Zaujala mě hlavní teze Vaší habilitační práce Wittgenstein on Internal and External Relations. Tracing All the Connections, podle níž Wittgensteinova

metoda analyzování rozličných filosofických problémů spočívá v rozlišení mezi vnitřními a vnějšími vztahy. Mohl byste to pro čtenáře rozvést a demonstrovat na nějakém příkladu?

J. M.: Možná použiji stejný příklad jako před chvílí. Máme nějakou diferenci, která pro Wittgensteina sice někdy splývá v běžném a někdy i ve filosofickém jazyce, ale měli bychom ji rozlišovat na úrovni analýzy. Uvedu úplně nejznámější Wittgensteinův příklad: Můžeme říct, že tento objekt je světlejší než objekt vedle něj. Jedná se o diferenci mezi těmito objekty? Nebo mezi jejich barvami? Když to vezmeme jako diferenci mezi objekty, tak je to vnější relace, protože objekty mohou svou barvu například změnit. Ale když řekneme, že je to rozdíl mezi barvenými odstíny, že například bílá je světlejší než černá, tak to je nutné pojmové tvrzení. Bílá se nemůže ztmavit tak, aby byla tmavší než černá.

Toto je diference, která v běžném jazyce a někdy i ve filosofickém jazyce splývá. Hlavní teze mojí práce je, že Wittgenstein se snažil tuto diferenci aplikovat v mnoha oblastech. Nacházíme ji velmi často na významných místech *Traktátu*, ale také v rukopisech, které napsal jen několik měsíců před smrtí, takže je to takové pojítko celého jeho díla. Navíc je tu ještě další souvislost: Tento pojmový pár nacházíme v britském neohegelianismu, který Wittgenstein dobře znal. Jistým způsobem z něho tuto terminologii převzal. Nicméně interpretoval ji úplně jinak.

Ale podívejme se na problém interních a externích relací z obecnější perspektivy. Vyjděme z toho, že umíme rozlišit esenciální a akcidentální vlastnosti. Ale můžeme mít esenciální a akcidentální relace? To je něco, co do toho aristotelského obrazu nezapadá a o to tady právě jde. A neohegeliánská terminologie se tento problém snaží vyřešit metafyzicky. Její zastánci postulují metafyzické agregáty, které tvoří jednotu, ale zároveň i mnohost, čímž se umožňuje existence relací v rámci jednotlivých částí této mnohosti. Ale u Wittgensteina vidíme, že tento problém jednoty v mnohosti můžeme řešit jazykově, a tudíž nepotřebujeme hypostazovat podivné objekty, které jsou zároveň jednotu a mnohost, anebo v případě čísel abstraktní plátónské ideje.

D. R.: Mohl byste ještě uvést nějaký příklad, kdy se rozlišením interních a externích vztahů rozpustí nějaký filosofický problém?

J. M.: Můžeme se podívat třeba na čísla. Mnoho filosofů se zabývá otázkou, zda čísla jsou abstraktní objekty, nebo je to jenom konstrukce. Čísla jsou však vázána na běžné aktivity (např. počítání na prstech, které se

učí malé děti), z čehož vznikají komplexnější a komplexnější matematické struktury. Nepotřebujeme žádné abstraktní objekty. Můžeme pořád zůstat u těchto aktivit, jenom je nahrazovat terminologickými určeními. Můžeme místo pěti prstů nebo čárek napsat číslici 5 a místo toho, že dáváme pět čárek a pět čárek vedle sebe, dát znaménko plus. Pořád je to ale převoditelné na základní aktivity. To bych uvedl jako příklad rozpuštění filosofického problému existence čísel či matematických struktur obecně. Filosofický problém, co je číslo, tedy vlastně neexistuje, protože jsou to v podstatě pořád tyto základní aktivity.

D. R.: Závěrem bych se ještě rád dostal k Vaší poslední monografii The Philosophy of Exemplarity. Singularity, Particularity, and Self-Reference, ve které zkoumáte fungování příkladů s důrazem na jejich epistemologický význam. S odkazem na Wittgensteinův příklad se vzorovým metrem v Paříži¹ analyzujete určité příklady perspektivou para-kompletní logiky a tvrdíte, že těmito příkladům současně nelze připsat ani predikát, který charakterizují, ani jeho negaci, jelikož nejsou statické, ale neustále jaksi oscilují mezi svým singulárním a universálním momentem, tedy že jsou jednotlivými výskyty určité universálie a zároveň exemplárními (vzorovými) příklady, které onu universálii zakládají. Jak jste k takovému chápání příkladů došel a co to podle Vás znamená pro epistemologii jako takovou?

J. M.: Je to zajímavá pasáž, kterou se na rozdíl od většiny interpretů snažím číst doslovně. Nemůžeme říct, že standardní metr má délku jeden metr, protože mít délku jeden metr předpokládá být alespoň potenciálně měřitelný standardním metrem. Jenomže standardní metr nemůžeme měřit jím samotným. To nelze fyzicky provést. Můžeme jej měřit nějakým jiným měřidlem, které odvodíme od standardního metru. Pak je ale jasné, že se točíme v kruhu. Stejná úvaha vede k závěru, že nemůžeme ani říci, že standardní metr není dlouhý jeden metr. Je to tedy „ani – ani“.

¹ „O jedné věci platí, že o ní nelze prohlásit, ani že je 1 m dlouhá, ani že není 1 m dlouhá, a to je vzorový metr v Paříži. – Tím jsme však tomuto metru nepřifklí ovšem nějakou pozoruhodnou vlastnost, nýbrž vyznačili jsme jen jeho zvláštní roli ve hře měření v metrové míře.“ („Man kann von einem Ding nicht aussagen, es sei 1 m lang, noch, es sei nicht 1 m lang, und das ist das Ürmeter in Paris. – Damit haben wir aber diesem natürlich nicht irgend eine merkwürdige Eigenschaft zugeschrieben, sondern nur seine eigenartige Rolle im Spiel des Messens mit dem Metermaß gekennzeichnet.“) L. Wittgenstein, *Filosofická zkoumání*, přel. J. Pechar, Praha 1993, § 50.

Tato logika je para-kompletní, protože existuje prostorový objekt, který je vyřazen z její domény prostorově měřitelných objektů. Ve skutečnosti je to ještě komplikovanější, pokud připustíme existenci více měr (metr, stopa, loket apod.). Ať už tyto míry mezi sebou převádíme jakkoliv, vždy zůstane aspoň jeden objekt, jehož míru nebudeme moci určit.

A jak to souvisí s příklady? Prací o tom, jak fungují příklady, máme mnoho. Ve své monografii často reaguji na práce z kontinentální filosofie, na Foucaulta nebo na Agambena, ale ti to chápou para-konzistentním způsobem. Objevuje se u nich kontradikce – něco má a zároveň nemá nějakou vlastnost. Já se chci vyhnout kontradikcím typu: příklad zároveň spadá i nespadá do oboru toho, co exemplifikuje. Ukazuji, že bychom mohli využít para-kompletní logiku. Zachováme konzistenci, ale obětujeme úplnost. Inspiraci můžeme brát od Wittgensteina, i když on také často v jiných částech své filosofie konzistenci obětoval a připustil kontradikce. To byl vlastně hlavní důvod, proč se rozešel s Turingem, který žádné kontradikce nepřipouštěl.

D. R.: Rozumím tomu, jak to myslíte, ale není mi úplně jasné, jak by takové chápání příkladů mohlo být zobecnitelné. Vzorový metr v Paříži je přece jenom zvláštní typ příkladu.

J. M.: Wittgenstein naznačuje, že podobně můžeme definovat i barvy. A před chvílí jsem mluvil o číslech. Takže už máme délku objektu, barvy a čísla. Stejně tak můžeme podle vzorů definovat nějaké artefakty. Máme třeba vzorová auta: Když jdeme nakupovat do autosalonu, prohlížíme si tam vzorová auta, mezi kterými si vybíráme. A pak očekáváme, že to, co dostaneme, bude víceméně stejné jako ono vzorové auto. K tomu máme ještě vzorník barev. Víceméně všechno si vybíráme podle nějakých vzorníků. Občas to není úplně zřejmé, někdy nemáme jen jeden vzor, přesto tuto dynamiku nacházíme v mnoha různých oblastech. Já si spíš kladu otázku, kde bychom se bez toho mohli obejít. Moje teze je, že se toho nezabavíme nikde. Všude musíme používat pojmy, které jsou definovány vzorovými příklady nebo paradigmaty, jež jsou v poslední instanci převoditelné na fyzické objekty. Takže nemůžeme chápat jazyk jako abstraktní systém, ale vždy jako něco, co je materializované v nějakých objektech. Délka (abstraktní pojem) je spíše jistá praxe porovnávání objektů a tyto objekty musí fyzicky existovat. Můžeme to různými způsoby zpřesnit. Dnes již nedefinujeme jednotku délky standardním metrem, nýbrž rychlostí světla. Ale i ta musí být definována užitím něčeho

fyzického. Už to není opravdu fyzický objekt, nýbrž paprsek světla, ale filosofická pointa zůstává.

D. R.: Dobře, u fyzických předmětů je to představitelné, ale jak by se chovalo Vaše pojetí příkladů na poli etiky? Dalo by se podobně mluvit o činech, které vnímáme jako exemplární z etického hlediska?

J. M.: Etická relevance exemplarity je podle mě problematická. Můžeme mít exemplární činy nebo přímo i nějaké vlastnosti či ctnosti exemplifikované na nějakých osobnostech. Máme typicky stoické mudrce, kteří exemplifikují jisté vlastnosti. A podle nich se pak můžeme řídit, jak je tomu v rámci etiky ctností. Například dobré je, budeme-li v nějaké situaci jednat, jak by jednal Ježíš. Ale my tímto způsobem nemůžeme zdůvodnit, proč je původní exemplář v etickém smyslu dobrý. Tady je potřeba, aspoň v mém pojetí, nezávislé zdůvodnění, které přichází odjinud a na které nestačí epistemologické pojetí exemplarity. Tento argument není můj, nacházíme jej u Kanta jako kritiku transcendentálního ideálu na konci *Kritiky čistého rozumu*. My můžeme etické exempláře používat, ale samotné zdůvodnění, proč je něco dobré, nelze jejich pomocí podat. U Kanta je zdůvodněním kategorický imperativ. A to je něco jiného než příklady dobrých činů.

Podobnou úvahou pak odvozují tezi právního pozitivismu. Příklady právních rozhodnutí nazýváme „precedenty“. Ty musí být nezávislé na morálce. Precedenty vznikají sociální praxí, např. průchodem různými stupni v soudním systému. Ale jejich morální relevance musí pramenit z něčeho jiného, z nějakého jiného zdůvodnění. Nemůžeme nikoho odsoudit za to, že se chová nemorálně, nýbrž jen za to, že porušuje právní normy. Z toho důvodu vylučují morální exemplaritu jako něco, co leží vně epistemologické exemplarity. Vlastní doména mého epistemologického pojetí exemplarity musí sledovat svou vlastní logiku, a tudíž musí být para-kompletní. Musí zůstat něco, co by tam mohlo být, ale musí být vyloučeno. Na poli etiky můžeme samozřejmě používat příklady, ale samo etické zdůvodnění musí přijít odjinud.

D. R.: Děkuji za vyjasnění. Chtěl bych se na závěr našeho rozhovoru ještě dostat k dalšímu aktuálnímu tématu, které zahýbalo světovou filosofickou scénou a které jste již několikrát zmiňoval, a tím je rapidní vývoj a demokratizace umělé inteligence, ke kterým došlo v posledním zhruba roce. Víím, že jste studoval také informatiku a že se umělé inteligenci,

konkrétně GPT² jazykovým modelům, částečně věnujete i odborně, proto bych se chtěl zeptat: Jak vnímáte paniku a fascinaci, které okolo vývoje těchto technologií ve veřejném diskursu střídavě panují? A jak podle Vás tyto technologie ovlivní akademickou praxi?

J. M.: Myslím, že akademickou praxi vývoj umělé „inteligence“ ovlivní výrazně, ale nakonec to bude jinak, než dnes slyšíme v médiích. Někteří lidé naznačují či se obávají, že by umělá inteligence mohla nabýt vědomí, nebo by se dokonce mohla dostat na takovou úroveň, že by lidstvo k ničemu nepotřebovala a mohla jej zahubit. To je spíše bujná fantazie ze sci-fi románů. Je to nereálné, protože všechny počítače fungují mechanicky. Neprobíhají v nich žádné záhadné procesy – umělá inteligence funguje na bázi křemíkových čipů. Nedočkáme se mysteriózních efektů. Takže se dá říci, že filosofická relevance umělé inteligence je z ontologického hlediska omezená. Ale jistě nás může ovlivnit, když ji začneme používat ke generování vlastních textů – což už se dnes děje. Je nasnadě, že se tím podoba textů změní. Když si dnes studenti nechají seminární práce raději vygenerovat, než aby je sami napsali, tak jejich práce budou mít nějaké specifikum. Asi budeme muset ve výuce filosofie postupovat jinak než doposud. Již nebude možné zadat na doma seminární práci, protože by se dala udělat během deseti sekund. I kdyby výsledkem byla jen průměrná práce, stačila by na to, aby nemělo smysl takové úkoly zadávat. Nevím, jestli si někdo nechá takto vygenerovat třeba doktorskou práci, ale představitelné to je. Nicméně tyto jazykové modely používám i já sám. Například když napíšu akademický text a chci si zlepšit styl, požádám ChatGPT o vylepšení toho či onoho odstavce. Vyjedou mi čtyři různé varianty a já si vyberu, co mi nejvíc vyhovuje. Generativní modely (neříkejme jim umělá inteligence) jsou výtečným pomocníkem, který může vést k větší inkluzi v akademickém prostředí. Ale kam to nakonec dospěje, ještě nevíme.

Něco se musí změnit, ale já bych textové modely nezakazoval. Raději se zamysleme nad tím, jak je možné je využít. Studenty vyzývám, aby tyto nástroje využívali k vylepšení seminárních prací. Jistě se najdou tací, kteří si práce nechají vygenerovat – stejně jako si dříve mohli nechat práci napsat někým jiným. Teď je to ovšem více méně zadarmo, zatímco dříve se za to muselo platit podvodným podnikatelům.

---

2 Generative Pre-trained Transformer.

D. R.: Nechat si práci vylepšit je samozřejmě možné. Ale klíčová otázka je, zda jazykové modely jednou nedosáhnou bodu, kdy budou schopné psát akademické články bez většího zásahu. Podobně jako první šachové programy generovaly potenciální tahy a bylo zapotřebí, aby u nich seděl vynikající šachista, který z nich vybíral ten nejlepší, aby vůbec byly k něčemu, ale tato fáze vývoje byla rychle překonána a dnes jsou šachové programy schopné jednoznačně určit nejlepší potenciální tah a každé lidské „usměrňování“ onoho programu by vedlo k horšímu výsledku. Je mi jasné, že paralela s šachem pokulhává, protože šach je z podstaty omezená hra, ale jistě chápete, kam tím mířím.

J. M.: Pokud to půjde, bude to velice špatná zpráva pro akademické články. Generativní modely nejsou inteligentní či originální a nic originálního neprodukuje. Pokud takové články projdou současnou akademickou praxí (mám na mysli recenzní řízení), je s ní něco špatně. Proč bychom články vůbec psali, když si je můžeme nechat vygenerovat? V takovém případě je ani nemusíme psát. Článek je od toho, že se někdo nad něčím zamyslí a tuto úvahu poskytne ostatním. Pokud si to budu moct kdykoli vygenerovat, proč to vůbec psát?

Určitě se tedy změní způsob psaní. Zdokonalení překladů je jenom první krok. Tyto modely mohou opravdu potenciálně generovat daleko lepší texty. Ale přece jenom jsou pořád založené na mechanickém následování pravidel – a myšlení je něco jiného. Takže odpověď na otázku, zda tyto stroje budou někdy myslet, je, že nebudou – budou vždy jen opakovat, jakkoliv to může vypadat, že myslí. Mně se myšlenka Turingova testu nezamlouvá, protože je založený na tom, že se někdo snaží někoho obelhat. Jako kdyby etalonem racionality byla schopnost úspěšně lhát. To není dobrá myšlenka.

D. R.: Otázka, zda mohou stroje myslet, mi vlastně v tomto kontextu nepřipadá filosoficky příliš významná, respektive odpověď na ni je zcela závislá na tom, jak si definujeme myšlení, což může být zajímavá problematika, ale ve vztahu k různým GPT jazykovým modelům je to podle mě spíše vedlejší. Klíčová otázka je, co to bude znamenat pro lidské životy, když nebudeme schopni rozpoznat, zda text (nebo něco jiného) vytvořil – ať už tomu budeme říkat myšlení, či nikoli – člověk, či počítač.

J. M.: Budeme mít texty a nebudeme vědět, jestli je vygeneroval počítač, nebo napsal člověk, a s tím budeme muset žít. Ale proč říkat, že počítače myslí? Pořád bych řekl, že myslí lidé a počítače provádějí mechanické

operace. Pokud tyto operace převedeme do textu, tak je někdo musí z počítače odečíst a přijmout je za své. Já si mohu nechat vygenerovat text a říct si: to je zajímavá myšlenka! Tomu bych neřikal plagiátorství, protože plagiátorství je vzít text cizího člověka a vydávat ho za svůj. Ale když ho mechanicky vygeneruje počítač a já ho vezmu za svůj, je to něco jiného.

D. R.: Chápu správně, že to vnímáte podobně, jako když někdo zadá do kalkulačky nějaký příklad a ta mu zobrazí výsledek? Vydávat výsledek za svůj bychom za plagiátorství nepovažovali; nicméně v některých případech to může být podvod, například při matematickém testu, k němuž nejsou kalkulačky povoleny. S generováním textů je to ovšem komplikovanější. Někdo by, řekněme, do jazykového modelu zadal takové vstupy, že by mu vygeneroval zajímavý filosofický článek; v jakém smyslu by to pak byl jeho výsledek, podobně jako je výsledkem školáka to, co mu ukáže kalkulačka poté, co do ní zadá vstupy?

J. M.: Jak nad tím přemýšlím, zdá se mi, že je to vlastně sofistikovaná forma plagiátorství. Textové modely se učí na velkém množství textových dat. Je možné (či skoro jisté), že tyto texty mají své autory, kteří by je daným modelům neradi poskytovali ke zpracování (a někteří se již teď bouří). Dříve to nebylo nijak ošetřeno a nikdo se autorů ani neptal – z jednoduchého důvodu, protože takové technologie neexistovaly. Ale v jistém smyslu se jedná o krádež či o sofistikovaný systém plagiátorství. Dnes se tváříme (resp. provozovatelé těchto systémů se tváří), že to, co vygeneruje textový model, nemá autora. Ale to je iluze. Takže nakonec jde o to, jaká je míra osobního vkladu uživatele textových modelů, jak jsem o tom mluvil před chvílí. Kdyby tento rozhovor byl vygenerován, koho bychom považovali za autora? Zatím mě nenapadá, jak by se to mohlo řešit. Jisté je, že i pojetí autorství dozná změny.

D. R.: Souhlasím, problematika autorství se v tomto kontextu bude jistě muset řešit. Každopádně tento rozhovor vygenerován nebyl; a já jsem rád, že jsme se mohli sejt a pobavit o všech těchto otázkách. Děkuji za Váš čas a přeji mnoho zajímavých myšlenek.